

УДК 94(477)«1941/1945»:378

Лук'яненко О. В.,кандидат історичних наук, ст. викладач,
Полтавський національний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава),
lukyanenko.ov@gmail.com**Его–документи про життя студентів
Полтавського педінституту впродовж німецько–
радянської війни (Ч.4)***Ілюструється буденне життя студентів педагогічного закладу Полтави у часи німецько–радянської війни 1941–1945 року. Застосування методу контент–аналізу дозволило проілюструвати тлумачення студентами вишу свого місця в окупованому краї та у пост–окупаційний час; виявити мотивацію різних стратегій поведінки молоді в екстремальних умовах. Розвідка написана у межах науково–дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».***Ключові слова:** повсякдення, студенти, німецько–радянська війна, вища педагогічна школа, колабораціонізм, остарбайтери.

Залишені в окупованій Полтаві, колишні студенти мали робити вибір вектору подальшого існування. Як ми уже визначали, із 1028 молодих людей, які навчалися у виші упродовж 1943–1953 рр., багато хто виїхав із обласного центру назад до рідних сіл. Інші перехувалися від вербовки до Третього Рейху [1]. У цій частині розвідки пропонуємо поглянути на долі тих освітян, які пішли на виробництво, аби вижити в умовах війни. Німецьке командування просто не дало вибору колишнім освітянам відсиджуватися без роботи. Згідно з постановою Полтавської міської управи від 31 жовтня 1941 р., непрацездатними визнали лише дітей до 16 р., жінок старше 55 р., чоловіків старше 60 р., інвалідів I та II груп та калік [2]. Колишнє студентство у своїй масі було від 18 до 22 років за окремими виключеннями, бо тому підпадало під обов'язкову трудову мобілізацію [3]. Та й вибору особливо не залишалося. Німці встановили жорсткі умови: ухилення від роботи мало наслідком те, що людини оголошували саботажником. А за це позбавляли права користуватися засобами для існування, які розподіляли населенню окупованого міста. А у фіналі – навіть піддавали військовому суду [4]. Під «життєвими засобами» окупаційна влада визначали хліб та харчування в їдальнях. Однак, визначала у духові тоталітарної держави, що їх отримуватиме лише той, хто самовіддано, чесно, сумлінно працюватиме на своєму посту: «Порушники цього повинні бути позбавлені всіх засобів і видів допомоги з боку місцевих органів. Непідкорення, свавільство, ледарство – це зброя ворогів проти відновлення життя української нації» [5].

Заради справедливості, зазначимо, що новий режим встановив чітку сітку оплати праці, прирівнявши валюту за курсом 10 радянських карбованців до 1 марки [6]. Головнокомандувач півдня встановив так звані «тверді ставки» для робітників та робітниць, які обслуговували німецьку армію. Пропонувалася не лише фахова, але й статева та вікова диференціація. Згідно з оголошенням Полтавської міської управи, фахівці та майстри з досвідом роботи мали отримувати 2,5 карб. за годину праці. Фахівці та майстри (чоловіки та жінки) віком старше 20 років – 1,7 карб., віком 18–20 років – 1,4 карб., 16–18 років – 1,1 карб., менш 16 років – 80 копійок. Нас же цікавить інша графа, яка пропонувала оплату праці

некваліфікованим робітникам, бо студенти педагогічного вишу вливалися саме у ці лави, опинившись у скруті. Так, помічник майстра старше 20 років отримував 1 карб. за годину роботи, 18–20 років – 80 коп., 16–18 років – 60 коп., а молодші за 16 років – 50 коп. Постанова визначала оплату праці жінок, які були придатні лише для легкої роботи: старші 20 років працювали за 80 коп. на годину, 18–20 років – за 70 коп., 16–18 років – 60 коп., молодші за 16 років – за 50 коп. Неоднозначним було прикінцеве положення, яке зауважувало, що збільшення ставок каралося законом, а ті, хто вимагав підвищення – розбавлялися волі, мали сплатити грошові штрафи, пройти через конфіскацію майна, а також звільнялися з виробництва із забороною подальшої роботи за фахом [7].

Багато першокурсників педінституту, провчившись лише два тижні, були мобілізовані на окопні роботи до с. Головач. Коли ж вони повернулися звідти 19 вересня, виш уже виїхав до Томені. А Полтава вже другий день як була окупована німцями. Молодь залишилася напризволяще. Наприклад, Ольга Носова в своїй автобіографії так і зазначила, що була змушена шукати роботу, бо «до останнього була на окопах в інституті» [8, арк. 2]. Уже поновлюючись у закладі після 1943 р., юнаки та дівчата були зобов'язані вказувати рід своїх занять в Райхскомісаріаті Україна. Серед 1028 автобіографій знаходимо свідчення, що 173 особи (16,8%) у роки німецько–радянської війни здебільшого підпадали під некваліфікованих категорію робітників різних установ. Хоча були й виключення.

Скажімо, за професією заробляли на життя лише 4% (7 осіб). Робили вони це уже не в обласному центрі, а роз'їхавшись по домівках, як студентка III курсу фізмату Тетяна Мартиненко із села Руновщина Зачепилівського району Харківської області [9, арк. 2]. Однак, робота у школі не була гарантією сталого заробітку. Скажімо, студентка мовноліту Марфа Шаповал пропрацювала у 1–4 класах школи с. Водяна Балка Диканського району менше року. У вересні 1942 р. її звільнили через зв'язок із радянськими партизанами [10, арк. 2]. Проте, кинути омріяну роботу того року довелося не лише їй. Уже 24 жовтня 1942 р. Рейхскомісар України Е. Кох видав розпорядження про закриття усіх шкіл та інститутів в Україні. Учні, старші 15 років, разом із викладачами мали бути відправлені на примусові роботи до Німеччини [11, арк. 59]. Тому не дивно, що студенти на кінець окупації уже працювали деінде. Так, філологиня Олександр Косянтинова починала вимушений трудовий шлях вчителькою, згодом – реєстратором учителів, а закінчила на будівництві шосейної дороги Крюків–Олександрія [12, арк. 3]. Любов Буцька після роботи біля дошки стала рахівником при станції залізниці у Козельщині [13, арк. 1], а Катерина Борисенко з Писарівщанської неповної середньої школи, щойно «погнали до Німеччини», влаштувалася чороноробочою у лісгосп Нових Санжар [14, арк. 3].

Умовною роботою за фахом можна вважати досвід студенти філфаку Євдокії Касян. Хоча вісімнадцятирічна дівчина одразу по окупації вийшла працювати в колгоспі рідного с. Жуки Тахтаулівської сільради на Полтавщині. Однак, переховуючись від вербовки, уже в Полтаві стала перекладачем при Полтавській районній управі [15, арк. 3]. Це був єдиний випадок, коли молодь повідомила, що офіційно була пов'язана з перекладацькою

роботою. Хоча, вважаємо, що серед студентів, які вивчали іноземну мову у вищі, багато хто виконував ці функції. І вже після війни, можливо, волів не згадувати, розтлумачуючи це як колабораціонізм. Деякою мірою пощастило залишитись у стінах рідного вишу студентці природничого факультету Надії Кірілової. Дівчина була прийнята на роботу працівником ботанічного саду закладу, який продовжив умовне функціонування після окупації [16, арк. 2].

Унікальним був досвід студентки українського відділу Ірини Кошолопової. Дівчина в роки війни працювала ланковою разом із батьком-шахтарем на шахті «Гігант» у Сталінській області (що це за шахта, нам встановити не вдалося. Єдина копальня «Гігант» у Сталінській області була у поселенні Лідіївка. Але її потужності з початком війни вивезли на Урал [17]). Тут зробимо відступ і зауважимо на іншу цікаву деталь – сприйняття студенткою свого визволення. Називаючи строки роботи на шахті в автобіографії, І. Кошолопова зауважує: «поки чоловік на фронті не забрав мене у 1943». Наголосимо, що для дівчини був важливий факт, що за нею повернувся коханий, а не непереможна радянська армія [18, арк. 2]. Одиначним також був випадок Ірини Тимошеніус, яка явно від безвиході працювала на пошті у Полтаві простою сортувальницею листів [19, арк. 2]. Як і робота чотирьох студенток офіціантками.

Логічним вибором видається працевлаштування студента природничого факультету Тимофія Коцюби фельдшером цивільної санітарної станції у Кременчуці. Принаймні, юнак був обізнаний в анатомії [20, арк. 7]. Медицина годувала у війну й студентку філфаку Віру Бацагулу, яка влаштувалася медичною сестрою у госпіталі [21, арк. 1]. Ми знайшли лише два випадків роботи студентів педінституту у цій сфері. Вважаємо, що більшість могла приховувати таку роботу, маючи достатню підготовку, навіть кращу, ні першокурсника В. Бацагула, яка не закінчувала жодних курсів польових медсестер, які були обов'язковими у вищі у переддень війни. Ще двос – стали працівниками аптек, помічниками фармацевтів.

Список використаних джерел

1. Лук'яненко О. В. Его-документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько-радянської війни (ч.1) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2017. – Вип.126. – С.74–77.
2. Обов'язкова постанова полтавської міської управи від 31 жовтня 1941 р. // Голос Полтавщини. – 9 листопада 1941. – №5. – С.4.
3. Лук'яненко О. В. Біографічні документи як джерело відтворення повсякдення освітян УРСР // Біографічні документи в освіті: теорія і практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2017 р.) [наук. ред. Л. В. Литвинюк]. – Полтава: ПОІППО, 2017. – С.98–101.
4. Відозва до населення міста Полтави та її околиць // Голос Полтавщини. – 4 грудня 1941. – №12. – С.2.
5. Наконечний П. Господарчі завдання поточної зими // Голос Полтавщини. – 4 грудня 1941. – №12. – С.4.
6. Рупеленко А. Більше творчої ініціативи // Голос Полтавщини. – 20 листопада 1941. – №8. – С.4.
7. Оголошення. Міська управа // Голос Полтавщини. – 27 листопада 1941. – №10. – С.4.
8. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АПНПУ). – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. стаціонар рос. відділ №177–201. – Спр. Носенко Ольга Григорівна. – 4 арк.

9. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізмат факультет. Стаціонар. – Спр. Мартиненко Тетяна Макарівна. – 2 арк.

10. Там само. – Оп. Випуск 1944 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Стаціонар №22–39. – Спр. Шаповал Марфа Яківна. – 4 арк.

11. Лахно В. І. Українські остарбайтери в Третьому Рейху та Радянському Союзі (1941–1953 рр.): історико-антропологічний аналіз на матеріалах Полтавщини. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України; ПНПУ імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – 290 с.

12. АПНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. стаціонар Укр. Відділ. – Спр. Константинова Олександра Трофимівна. – 21 арк.

13. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. відділ. – Спр. Буцька Любов Андріївна. – 1 арк.

14. Там само. – Оп. Випуск 1944 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. Стаціонар. – Спр. Борисенко Катерина Яківна. – 3 арк.

15. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. відділ. Стаціонар. – Спр. Касьян Свдокія Іванівна. – 3 арк.

16. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар. – Спр. Кірілова Надія Іванівна. – 2 арк.

17. Акутин А. Донбасский лагерь военнопленных №280 в городе Сталино 1944–1954 гг. // URL: <http://infodan.org.ua/stalino/donbasskij-lager-voennoplennykh-n-280-v>

18. АПНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. відділ. стаціонар №254–286. – Спр. Кошолопова Ірина Костянтинівна. – 2 арк.

19. Там само. – Оп. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. Фізичний відділ. Стаціонар. – Спр. Тимошеніус Ірина Данилівна. – 8 арк.

20. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Природничий факультет. стаціонар №234–253. – Спр. Коцюба Тимофій Іванович. – 16 арк.

21. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний відділ. Рос. відділ. стаціонар №287–320. – Спр. Бацагула Віра Федосіївна. – 6 арк.

References

1. Luk'janenko O. V. Ego-dokumenty pro zhyttja studentiv Poltav's'kogo pedinstytutu vprodovzh nimec'ko-radjans'koi' vjny (ch.1) // Gileja: naukovyj visnyk: Zbirnyk naukovyh prac'. – K., 2017. – Vyp.126. – S.74–77.
2. Obov'jazkova postanova poltav's'koi' mis'koi' upravu vid 31 zhovtnja 1941 r. // Golos Poltavshhyny. – 9 lystopada 1941. – №5. – S.4.
3. Luk'janenko O. V. Biografichni dokumenty jak dzherelo vidtvorennya povsjakdennja osvittjan URSS // Biografichni dokumenty v osviti: teorija i praktyka: materialy Vseukrai'ns'koi' nauko- praktychnoi' konferencii' (25 kvitnja 2017 r.) [nauk. red. L. V. Lytvynjuk]. – Poltava: POIPPO, 2017. – S.98–101.
4. Vidozva do naseleння mista Poltavu ta i'i' okolyc' // Golos Poltavshhyny. – 4 grudnja 1941. – №12. – S.2.
5. Nakonechnyj P. Gospodarchi zavdannja potочної zimy // Golos Poltavshhyny. – 4 grudnja 1941. – №12. – S.4.
6. Rupel'enko A. Bil'she tvorchoi' initsiatyvy // Golos Poltavshhyny. – 20 lystopada 1941. – №8. – S.4.
7. Ogoloshennja. Mis'ka uprava // Golos Poltavshhyny. – 27 lystopada 1941. – №10. – S.4.
8. Arhiv Poltav's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni V. G. Korolenka (dali – APNPU). – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Op. Vypusk 1945 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno-literaturnyj viddil. stacionar ros. viddil №177–201. – Spr. Nosenko Ol'ga Grygorivna. – 4 ark.
9. Tam samo. – Op. Vypusk 1945 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Fizmat fakul'tet. Stacionar. – Spr. Martynenko Tetjana Makarivna. – 2 ark.
10. Tam samo. – Op. Vypusk 1944 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno-literaturnyj viddil. Stacionar №22–39. – Spr. Shapoval Marfa Jakivna. – 4 ark.

11. Lahno V. I. *Ukrai'ns'ki ostarbajtery v Tret'omu Rejhu ta Radjans'komu Sojuzi (1941–1953 rr.): istoryko–antropologichnyj analiz na materialah Poltavshhyny*. Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istorija Ukraїny; PNPУ imeni V. G. Korolenka. – Poltava, 2012. – 290 s.

12. APNPU. – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Op. Vypusk 1945 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. stacionar Ukr. Viddil. – Spr. Konstantynova Oleksandra Trofymivna. – 21 ark.

13. Tam samo. – Op. Vypusk 1945 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. Ros. viddil. – Spr. Buc'ka Ljubov Andrii'vna. – 1 ark.

14. Tam samo. – Op. Vypusk 1944 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. Stacionar. – Spr. Borysenko Kateryna Jakivna. – 3 ark.

15. Tam samo. – Op. Vypusk 1946 r. Pedagogichnyj chotyryrichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. Ukr. viddil. Stacionar. – Spr. Kas'jan Jevdokija Ivanivna. – 3 ark.

16. Tam samo. – Op. Vypusk 1945 r. Pedagogichnyj chotyryrichnyj instytut. Pryrodnychyj fakul'tet. Stacionar. – Spr. Kirilova Nadija Ivanivna. – 2 ark.

17. Akutin A. *Donbasskij lager' voennoplennykh №280 v gorode Stalino 1944–1954 gg.* // URL: <http://infodon.org.ua/stalino/donbasskij-lager-voennoplennykh-n-280-v>

18. APNPU. – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Op. Vypusk 1946 r. Pedagogichnyj chotyryrichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. Ukr. viddil. stacionar №254–286. – Spr. Kosholapova Iryna Kostjantynivna. – 2 ark.

19. Tam samo. – Op. Vypusk 1949 r. Pedagogichnyj chotyryrichnyj instytut. Fyzyko–matematychnyj fakul'tet. Fyzychnyj viddil. Stacionar. – Spr. Tymosheniy Iryna Danylivna. – 8 ark.

20. Tam samo. – Op. Vypusk 1945 r. Pedagogichnyj chotyryrichnyj instytut. Pryrodnychyj fakul'tet. stacionar №234–253. – Spr. Kocjubja Tymofij Ivanovyč. – 16 ark.

21. Tam samo. – Op. Vypusk 1946 r. Pedagogichnyj chotyryrichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. Ros viddil. stacionar №287–320. – Spr. Bacagula Vira Fedosii'vna. – 6 ark.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer in Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

Ego–documents on life of students of Poltava pedagogical institute during the German–Soviet war (P.4)

The article illustrates the everyday life of the students of the Poltava Pedagogical Institute during the German–Soviet war of 1941–1945. The application of the method of content analysis allowed illustrating the interpretation by students of the university of their place on the occupied territory and in post-occupation time; to identify the motivation of various strategies for the behavior of young people in extreme conditions. The paper is written within the research work «Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII–XX centuries» of the Department of Cultural Studies of PNPУ.

Keywords: everyday life, students, German–Soviet war, higher pedagogical school, collaborationism, Ostarbeiters.

* * *

УДК 93.908

Котик Ю. В.,

кандидат історичних наук, старший викладач,
Вінницький національний аграрний університет
(Україна, Вінниця), yura.kotik.70@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ КОЛГОСПІВ В УРСР У 1945–1953 РР.

Мета статті полягає у проведенні історичного аналізу процесу оподаткування колгоспів в УРСР у 1945–1953 рр., як чинника успішної фінансової політики радянської влади.

В процесі дослідження були використані загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція та дедукція та спеціальний метод історичного дослідження – аналіз архівних документів. У роботі проаналізовані заходи радянської держави щодо відновлення та налагодження діяльності

колективних сільських господарств в УРСР та особливості їх оподаткування у 1945–1953 рр.

Ключові слова: оподаткування, УРСР, державні доходи, податкова політика, колгосп, податкові органи, обласний фінансовий відділ, податковий інспектор, бюджет.

Проблема оподаткування колгоспів в УРСР у повоєнний період у вітчизняній науковій літературі висвітлена недостатньо. Окремі аспекти розглянуті у працях Д. Бурмістрова, П. Кучерявенка, Є. Талана, С. Кульницького. Однак, на нашу думку, обрана тема дослідження потребує подальшого вивчення.

За роки Другої світової війни сільське господарство УРСР зазнало величезних втрат. Було зруйновано близько 28 тис. сіл, 30 тис. колгоспів, майже всі машино–тракторні станції. Багато земель опинилось у занедбаному стані, значно зменшилось поголів'я великої рогатої худоби. Через нестачу сільськогосподарської техніки селянам доводилось використовувати коней та корів, як тяглову силу. Не зважаючи на значні проблеми, фінансування сільського господарства УРСР у повоєнні роки здійснювалось за другорядним принципом. Так, протягом 1946–1950 рр. воно отримало лише 7% від загальних капіталовкладень у господарство республіки. Серйозним недоліком була висока ступінь централізації керівництва розвитком сільськогосподарської галузі, не кваліфікованість управлінських, насамперед партійних, кадрів. У 1948 році половина секретарів обкомів КП(б) У не мали вищої освіти. Селу бракувало інженерів, агрономів, технологів. Негативними явищами стали громіздке планування, безгосподарність та зменшення чисельності колгоспного селянства в Україні у перші п'ять повоєнних років на 386 тис. осіб.

Не зважаючи на об'єктивні та суб'єктивні труднощі у відновленні економіки українського села, радянська влада, відмовившись від зовнішніх інвестицій для відбудови народного господарства, головну увагу зосередила на пошуках внутрішніх джерел фінансування потреб економіки, вагомим з яких стало сільське господарство. Метод перекачування коштів з села у місто був апробований ще в 1930–х роках. Тому для його успішного використання радянське керівництво заходило швидкими темпами відновлювати функціонування колгоспів, які стали надійним інструментом мобілізації доходів українського селянства. Вже на кінець 1945 року в УРСР була налагоджена діяльність 27493 колгоспів та 784 радгоспів [1, с. 74]. Якщо для відновлення колективних господарств в УРСР на землях, що входили до її складу станом на 1939 рік, необхідні були лише організаційні та юридичні заходи, то в Західній Україні радянська держава використала метод примусової колективізації. У звіті ЦК КП(б)У на XVII з'їзді КП(б)У від 24 вересня 1952 р. підкреслювалось: «Великою перемогою нашої партійної організації є завершення колективізації сільського господарства в західних областях» [2].

Найбільші прибутки від колгоспів держава отримувала шляхом виконання ними планів хлібоздачі, які невпинно зростали, без урахування матеріально–технічних ресурсів та людських можливостей господарств, природо–кліматичний умов, що врешті призвело до страшних наслідків голоду 1946–1947 рр. Окрім того, держава отримувала надприбутки за рахунок надання МТС послуг за монопольними цінами